

ВПЛИВ ІДЕЙ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОКЛАСНИКА

У статті розглянуто вплив ідей педагогіки і психології життєтворчості на формування особистості старших школярів. Виділено сучасні наукові підходи (генетичний, змістовий, логічний, технологічний, терапевтичний) та чинники, на основі яких проаналізовано умови успішного соціального становлення учнівської молоді.

Проблеми проектування життєтворчості особистості старших школярів та її успішності вже тривалий час знаходяться у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних науковців (Л.В.Сохань, В.І.Шинкарук, Е.І.Головаха, В.М.Доній, І.Г.Срмаков, Н.В.Титаренко, К.О.Абульханова-Славська, Н.І.Соболева, З.Фрейд, К.Г.Юнг, В.Франкл, Е.Фромм). Однак у зв'язку з кардинальними змінами, що відбуваються у системі освіти, зокрема входженням України до Болонського процесу, під впливом соціально-культурних чинників ідей педагогіки життєтворчості набувають нового звучання.

Актуальність дослідження полягає в тому, що проблема людського життя відображає духовно-моральні цінності цивілізації. Проте ускладнення соціально-економічної ситуації, зростання кризових явищ в учнівському молодіжному середовищі вимагає нової філософії освіти і виховання. Теорії самовдосконалення, самоактуалізації особистості стають підґрунтям розвитку її природного потенціалу, збагачення внутрішньої структури мотивації. Все це вимагає пошуку новаційних підходів до розв'язання даної проблеми відповідно до вимог суспільства щодо його спрямованості на загальнолюдські цінності гуманізації та демократизації суспільства.

Ці причини зумовили висування на перший план у нашому дослідженні ідей та принципів педагогіки життєтворчості та їх вплив на формування самодостатньої особистості, у центрі якого знаходяться проблеми соціального та професійного самовизначення особистості.

При розробці життєтворчого підходу були проаналізовані теоретико-методологічні засади соціального становлення особистості та сучасні дослідження у сфері філософії, психології, педагогіки, соціології, орієнтовані на інтегративні тенденції, які спостерігаються у суспільних та природничих науках. Науковцями виявлено нелінійну, багаторівневу детермінацію життєтворчого становлення особистості, за яким даний процес може виступати як у рідкісних інтегративних, так і дезінтегруючих цілісних особистісних тенденцій. Регуляція механізмів саморозвитку особистості вимагає і від педагога високої методологічної культури, знання та уміння використовувати як загальні життєтворчі закономірності, так і особливості цілеутворення та проектування життєдіяльності особистості.

Нами виділено чотири аспекти життєтворчого підходу (генетичний, змістовий, логічний та технологічний), на основі яких проаналізовано сучасні тенденції успішного соціального становлення особистості молоді людини.

1. Генетичний аспект пов'язаний з виявленням загальної соціально-історичної основи життєтворчості у процесі оволодіння старшокласниками стратегіями життя особистості та дослідженням впливу конкретних чинників на проектування даного процесу. Причому соціально-педагогічна спрямованість аналізу даного аспекту задається філософськими концепціями, які акцентують увагу на саморозвиток, самозміну людини в процесі її життєдіяльності як об'єктивну сутнісну характеристику, що визначає гуманістичну спрямованість соціального становлення особистості. Відомо, що людська життєдіяльність розгортається у фізичному, соціальному просторі і часі. Життєдіяльність особистості – це організація процесу життя на основі соціальних форм і способів діяльності, спілкування, поведінки, що склалися історично. Дане поняття охоплює весь план життя особистості: її становлення, розвиток, зміни [1:35].

2. Змістовий аспект пов'язаний з діалектикою потрібного і суцього. Життєтворчий підхід відображає єдність прояву особистості у різних видах діяльності та її певну ієрархію. Водночас особистість є організуючим центром предметно-діяльного і споглядального, раціонально-аналітичного і почуттєво-переживального відношення до світу. Існують реальні протиріччя між формуванням життєтворчих знань, умінь, навичок і мірою їх відповідностей сучасним суспільним та особистісним вимогам. Кризові явища потребують дослідження життєтворчих проблем у більш широкому соціальному контексті - інноваційних, регресивних та еволюційних тенденцій життєустрою молоді людини, які сприяють або не сприяють виробленню продуктивної життєвої програми особистості.

3. Логічний аспект базується на виявленні логічного підґрунтя сутнісного взаємозв'язку емпіричних характеристик досліджуваного процесу як інтеграційної бази у рамках життєтворчого підходу філософських, соціологічних, психолого-педагогічних та інших характеристик. До даного аспекту відносяться й дані про спрямованість регуляції процесу соціального становлення та можливість опори на взаємозв'язок стрижневих якостей і характеристик особистості старшокласника (потрібно-мотиваційна сфера, життєтворчі уміння та навички; загальні і спеціальні, стратегічні та тактичні уміння та навички). Такий підхід закладає теоретичне підґрунтя моделювання зв'язків між етапами процесу, що вивчається, на основі аналізу характеру зв'язків між сутнісними характеристиками розвитку особистості старшокласника, що визначає його життєтворчу спрямованість та інші її підструктури.

4. Технологічний аспект життєтворчості передбачає застосування системного та діяльнісного підходів, що завдає загальну логіку даного процесу, який вміщує наступні компоненти: цільовий, діяльнісно-операційний, предметно-інформаційний та оцінно-результативний, що ґрунтується на експериментальному дослідженні на-

прямів та способів реалізації життєтворчих функцій. Крім того технології являють собою сукупність знань, правил, методів, засобів оптимальної організації освітньо-виховного процесу, які можуть застосовуватися у життєтворчій діяльності.

Особлива увага акцентується на цільовому компоненті технології життєтворчості, враховуючи здобутки світового досвіду (Б.Блум, П.У.Крейтберг, Д.Б.Кретвол, Ф.Янушкевич) та досягнення вітчизняних учених та науковців близького зарубіжжя (С.У.Гончаренко, І.Є.Єрмаков, Г.М.Несен, С.О.Сисоєва, А.М.Алексюк, А.М.Борисова та інші). На цій основі було сконструйовано таксономію цілей у пізнавальній та емоційно-ціннісній сфері.

До *пізнавальної сфери* відносимо цілі оволодіння старшокласниками життєтворчими знаннями (людське життя як предмет пізнання), що передбачають не тільки їх відтворення, інтерпретацію, аналіз, конструювання, узагальнення, оцінку, але й формування життєтворчих умінь та навичок, розвиток творчого потенціалу особистості. У даній таксономії звертається увага на процес розв'язання життєвих проблем, життєвих ситуацій як конвергентного, так і дивергентного характеру. Крім того молоді люди мають глибоко осмислити сутність таких понять, як "життєва позиція", "життєвий успіх", "життєві досягнення", "продуктивність життя", "повнота життя", "життєва криза", "мистецтво життя", "задоволеність життям" тощо.

До *емоційно-ціннісної сфери* відносимо цілі формування у старшокласників емоційно-особистісного ставлення до світу, інших людей, до самого себе, до оточуючого середовища. Процес цілепокладання передбачає поступовий розвиток у юнаків життєтворчих поглядів, переконань, осмислення людського життя як багатогранного, динамічного процесу. Цільові орієнтири повинні сприяти розвитку вольових аспектів активності особистості, які спрямовані на розгортання життя за власною програмою та на оволодіння вміннями та навичками планування свого часу і виділення головного та другорядного для даного моменту життя; наполегливості, цілеспрямованості у досягненні намічених рубежів. Важливе значення має такий показник як задоволеність життям. Він означає емоційно-ціннісне відношення особистості до свого життя як до цілого, що інтегрується у складному почутті: ставленні особистості до свого життєвого кредо, життєвої програми [1:49].

Слід врахувати, що рання юність – період стабілізації інтелектуальних і духовних потенцій, фізичних можливостей старших школярів. Рушійною силою у цьому віці виступає протиріччя між значним підвищенням суспільних вимог до особистості, творчих здібностей молодій людині і тим реальним рівнем її психічного розвитку, який вона досягла. На зміну особистісному спілкуванню з однолітками, приходить етап професійного самовизначення, що потребує відповідного рівня психічної, духовної і громадянської зрілості юнаків, досягнувши якої, вони можуть стати повноцінними членами соціуму та його суспільних інституцій.

Серед значущих проблем життєтворчості виділяємо процес формування усвідомлення важливості сенсу життя старшокласниками. Юнацтво – найбільш плідний період для розуміння значення і необхідності життєтворчості, який є показником зрілості особистості. З наукової літератури та практичної педагогічної діяльності відомо, що процес формування усвідомлення життєтворчості відбувається під впливом безпосередніх та опосередкованих обставин та чинників. Певною мірою на особистість старшокласника впливають батьки, педагоги, друзі. Проте їх ставлення до порад дорослих не завжди сприймається позитивно, як керівництво до дії.

Опосередковано впливають на юнаків засоби масової інформації, зокрема телебачення, відеофільми, художня література, мистецтво тощо. На кафедрі педагогіки Житомирського державного університету проведено дослідження соціальних чинників формування особистості підлітків у м. Житомирі (ЗОШ № 6, 7, 14, 23, 27, 30), а також у школах Овруцького, Любарського, Коростенського, Коростишівського районів Житомирщини. Всього дослідженням було охоплено 500 учнів та 150 учителів. За результатами дослідження виділено ряд провідних мікрофакторів соціалізації учнівської молоді, серед найбільш вагомих чинників вчителями та учнями виділено: сім'ю (0,95; 0,78), народні звичаї, традиції (0,88; 0,8), школу (0,93; 0,83), самовиховання (0,9; 0,86) та самоосвіту (0,85; 0,86), засоби масової інформації (0,9; 0,56) об'єднання ровесників (0,85; 0,8). Визначені чинники соціалізації особистості юнаків потребують надання професійної індивідуальної допомоги з боку педагога при вирішенні старшокласниками життєтворчих задач, особистісних і міжособистісних конфліктів. Молодим людям необхідна допомога у разі виникнення життєвих проблем, пов'язаних із самопізнанням і самосприйняттям, визначенням життєвої стратегії та життєвої програми, сенсу буття, адаптацією до умов нової соціокультурної ситуації. Все це вимагає від учителів не тільки нових установок, поглядів на особистість та проблеми сьогодення учнівської молоді, але й принципово нової стратегії і тактики виховної роботи.

Однією з особливостей юнацького віку є надмірна вразливість і динамічність у судженнях і висновках. У цілому – це позитивне психологічне явище, проте воно може перерости у негативну лінію поведінки за умови, коли переконання і погляди молодій людині не відповідають суспільним вимогам та моралі. Багатьом старшокласникам бракує критичного ставлення до себе, до своїх вчинків, думок, оцінок, прагнень. І водночас їм власноруч надто критичне ставлення до дій інших, особливо дорослих – батьків, учителів. Дорослі ж не завжди розуміють прагнення молоді до самостійності, тлумачать подібні явища як невихованість, некультурність, розпуску. На цій основі виникають особисті конфлікти між старшими і молодшими, між батьками і їх дітьми, між вчителями та учнями [2:84-85].

Багато стресових ситуацій у юнаків пов'язано з труднощами пошуків відповіді на питання типу: "Хто я? Який я і до чого слід прагнути? Яку професію мене обрати? Це виникає у разі відсутності чіткого уявлення про свої істинні здібності і можливості. Особливо важко зробити осмислений вибір професії, якщо у родині утвердилися стереотипи відносно престижних професій або певні сімейні традиції (династії професій), тобто думка молодій людині не співпадає з позицією батьків або друзів. Деякі юнаки у розв'язанні своїх проблем повністю покладаються на батьків, їх думку, зв'язки, що теж пізніше може негативно вплинути на їх долю.

Наприклад, у сім'ї всі дорослі обирали професію лікаря. Проте донька вирішила обрати професію художника, маючи певні здібності. Батьки ж вважали, що це несерйозна професія і наполягали на продовженні сімейних традицій. Донька підкорилася вимогам батьків і поступила у медичний заклад. Проте вона не змогла там навчатися і змушена була покинути навчання.

Серед найбільш складних проблем, з якими стикається молодь, відносимо у першу чергу такі, як їх відірваність від життєвих реалій, непристосованість до життя в нових умовах [3: 505-506]. Самостійна особистість – це така, яка спроможна вирішувати складні життєві проблеми і знаходити найкращий вихід у скрутних ситуаціях, прагне до самоактуалізації, до усвідомлення майбутнього. Педагогам, батькам слід враховувати при спілкуванні з молодими людьми особливості їх емоційного стану, притаманний їм юнацький максималізм, високий рівень критичності, неспроможність бути завжди об'єктивними.

Проте розробка життєвої програми вимагає від молодих людей сформованості відповідних особистісних якостей, рис характеру. Крім того, необхідно враховувати, що "у часи великих суспільних змін членами суспільства як масовий феномен переживається зворушення душі. Це явище спричинює крах тих цінностей і норм, за якими жили люди до цього, в тому числі руйнування ідеалів і ідолів, яким вони вклонялися..." [4:68]. Кризові явища посилюють неспокій, тривожність, психологічну нестійкість, провокує зростання протиправних дій молоді.

Зарубіжними психологами розроблений терапевтичний напрям (А.Еліс) та на цій основі створена терапія раціонально-емоційної поведінки індивіда (Г.Б. Морріс), яка у контексті сучасного розвитку психологічної науки являє собою цілісний підхід до емоційно-духовного зростання особистості. Філософська концепція ТРЕП виходить з того, що життєві проблеми кожної людини спричинені здебільшого власним ставленням, поглядами, світобаченням і думками про себе та інших. Люди самі собі ускладнюють життя, нераціональними думками провокуються неадекватні, деструктивні емоції. Необхідно навчитися змінювати погляди, які викликають емоційну неврівноваженість, і тим самим покращити розумове здоров'я, плідно розв'язувати особисті проблеми, жити комфортно і продуктивно [5:78]. Тобто проблемна поведінка молодої людини може виникати в ситуації, коли вона, приймаючи рішення щодо себе самої або інших людей, спирається на засвоєні нераціональні погляди. Враховуючи позиції ТРЕП, доцільно замінити нелогічні погляди, перейняті від батьків, інших дорослих, однолітків, школи, телебачення та інших джерел впливу на слухні раціональні думки, що ведуть до емоційної стабільності.

Трансформуючи ідеї А.Еліса та Г.Б. Морріса, виділимо нераціональні положення, що ведуть до проблемної поведінки особистості старшокласників:

1. Мене повинні щиро любити та схвалювати мої вчинки всі, кого я поважаю.
2. Люди, які мені шкодять, - погані, і я повинен їх за це звинувачувати і засуджувати.
3. Життя – страшне, загрозливе, жахаюче і веде навіть до катастрофи власного Я, якщо все не так, як мені хочеться.
4. Я такий нещасний, коли чинять тиск ззовні. Коли справи йдуть погано, у мене мало засобів, щоб керувати своїми почуттями.
5. Мені здається, легше уникнути труднощів, аніж зустрітися з ними; дуже непросто бути самодисциплінованим. Не повинно бути так складно.
6. Люди і речі мають бути кращими, ніж вони є. Жахливо не розв'язати проблем, які поставило переді мною життя.
7. Навіщо докладати зусиль для одержання бажаного? Можна досягти стабільного успіху, лишаючись інертним, і без зобов'язань.

Нераціональні погляди викликають у молодих людей відповідні почуття: недооцінка життєвої ситуації, тривога, занепокоєння майбутнім, нездатність протистояти життєвим труднощам. Порушення у поведінці, що випливають з поглядів, спрямованих на самопоразку, можуть виявлятися у негативному ставленні до навчання, батьків, оточуючого середовища, зловживанні алкогольними та наркотичними речовинами, антисоціальної поведінці.

Згідно раціонально-емоційної теорії формування позитивного мислення або розвиток раціональних думок відбувається тоді, коли нераціональні погляди піддаються сумніву [5:79]. Раціональне мислення корисне молодим людям тому, що забезпечує емоційну стабільність. Технології терапевтичного напрямку спрямовані на конкретику життя, а не на впливи несвідомого, оточення чи минулі події. Розмірковуючи логічно, людина розгортає перед собою картину раціонального ставлення до всіх сторін життя.

За висловом психологів та педагогів, – старшокласники – це люди орієнтовані на майбутнє. Фундаментальна традиційна формула потреби розвитку усвідомлення юнаками майбутнього звучить так: "Переїнятість майбутнім є можливою і необхідною засадою для виживання людини". Важливість цього усвідомлення як визнаної зміни в індивідуальних та соціальних цінностях трансформує сучасні погляди на поведінку людини [3:315-317].

Молоді люди мають утруднення у житті, їм не вистачає вміння жити у нових суспільних умовах. Слід розвивати у них здатність орієнтуватися в життєвих ситуаціях, реалістично оцінювати їх, робити правильний вибір, який забезпечує успіх; обирати оптимальні засоби вирішення тих чи інших життєвих проблем; вміння "прораховувати" наслідки рішень та дій у ситуаціях підвищеного ризику; вміння будувати свої стосунки з іншими людьми; вміння виводити себе зі стану психічної напруги, стресу та ін. Впевненість старшокласників у своїх здібностях зростає, якщо учні отримують від учителя позитивну оцінку, схвальний аналіз успіхів стосовно успішного просування їх життєдіяльності [6:95]. Вчителю важливо надати учню інформацію щодо його ус-

півів в різних формах: у формі оцінки, у формі змістової інформації щодо того, які навички розвинулися в нього у процесі життєтворчої діяльності.

Необхідною психолого-педагогічною процедурою, яка має значну вагу у механізмі життєвого самовизначення стає осмислення особистістю її життєвої перспективи, яка взаємопов'язана з соціальною перспективою, що закладена у соціальній програмі суспільства, соціальної групи, до якої належить особистість. Така процедура життєвого пошуку самовизначення вимагає розвитку стратегічного мислення або здатності передбачати можливий хід подій як соціальних, що в них включене життя особистості, так і подій індивідуального життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Психологія і педагогіка життєтворчості: Навч.-метод. посібник / За ред. Л.В.Сохань, І.Г.Єрмакова. - К., 1996. – 792 с.
2. Галузинський В.М., Масленнікова Н.П. Самовиховання та самоосвіта школярів. – К.: Рад.шк.. -1969. -152 с.
3. Флэйк-Хобсон К., Робинсон Б.Е., Скин П. Развитие ребенка и его отношений с окружающими: Пер. с англ. – М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1993. – 511 с.
4. Мистецтво життєтворчості особистості / Ред рада: В.М.Доній. –К. ІЗМН, 1997. –Ч.1: Теорія і технологія життєтворчості. – 392 с.
5. Морріс Г.Беррі. Керівник той, хто знаходить вихід // Освіта і управління . – Т.2, – 1998. – Число 3. – С.77-87.
6. Психологія мотивації: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002.-304 с.

Матеріал надійшов до редакції 1.09.2004 р.

Дубасенюк А.А. Влияние идей життєтворчества на формирование личности старшекласника.

В статье рассматривается влияние идей педагогики життєтворчества на формирование личности старших школьников. Выделены современные научные подходы (генетический, содержательный, логичный, технологический, терапевтический) и факторы, на основе которых проанализированы условия успешного социального становления ученической молодежи.

Dubasenyuk O.A. Influence of the "vital of the "vital creativity" pedagogy and psychology on formation of senior pupils' personalities. The paper distinguishes creativity" ideas on formation of senior pupils' personalities.

The paper features the influence of the ideas the present-day scientific approaches (genetic, content-based, logical, technological, therapeutic) and factors which serve the basis for analysis of conditions necessary for successful social maturation of senior pupils.